

حق حفاظت از بهداشت عمومی در سازمان جهانی تجارت

دکتر وحید بزرگی عضو هیأت علمی مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی vbozorgi@yahoo.com

زهرا توکل مربی دانشکده پرستاری و مامایی دانشگاه علوم پزشکی تهران

تاریخ دریافت مقاله: ۸۶/۱۱/۳ تاریخ پذیرش نهایی: ۸۷/۳/۱

چکیده

از آنجا که یکی از دغدغه‌های کلیه دولتها حفاظت از بهداشت عمومی است، در مورد الحاق به سازمان جهانی تجارت نیز یکی از مسائل مورد مجادله، جایگاه بهداشت عمومی، از جمله دسترسی به دارو در این سازمان بوده است. براین اساس، در مقاله حاضر به بررسی این مسأله پرداخته شده است که حق حفاظت از بهداشت عمومی در مقررات و موافقت‌نامه‌های سازمان جهانی تجارت چه جایگاهی دارد. بررسی نویسندگان نشان می‌دهد که طبق مفاد موافقت‌نامه‌های سازمان جهانی تجارت و سابقه و رویه قضایی مربوط به آنها، حق حفاظت از بهداشت عمومی صریحاً در سازمان جهانی تجارت به رسمیت شناخته شده است و اعضای سازمان می‌توانند به هر گونه اقدام لازم برای حفظ بهداشت عمومی مبادرت ورزند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

واژه‌های کلیدی: سازمان جهانی تجارت، حق حفاظت از بهداشت عمومی، دسترسی به دارو،

استانداردها و مقررات فنی، مجوزهای اجباری، خاتمه حقوق یا واردات موازی.

۱. مقدمه: طرح مسأله

همواره یکی از دغدغه‌های دولت‌ها حفاظت از بهداشت عمومی بوده است. در مورد الحاق به سازمان جهانی تجارت نیز یکی از مسائل مورد مجادله، جایگاه بهداشت عمومی، از جمله دسترسی به دارو در این سازمان بوده است. البته، باید توجه داشت که چه در چارچوب سازمان جهانی تجارت و چه در خارج از آن، مسائل بسیاری می‌توانند به طور غیرمستقیم روی بهداشت عمومی، از جمله دسترسی به بازار تأثیر مثبت یا منفی بگذارند. برای مثال، تعهدات کشورها برای کاهش تعرفه‌های گمرکی داروها می‌تواند باعث کاهش قیمت آنها برای مصرف‌کننده بشود، ولی آنچه در وهله اول درخور بررسی است، این است که اصلاً در مقررات سازمان جهانی تجارت، مسأله بهداشت عمومی چقدر مورد توجه قرار گرفته و حق حفاظت از بهداشت عمومی چه جایگاهی دارد؟ مقاله حاضر به بررسی این موضوع اختصاص یافته است. به عبارت دیگر، هدف مقاله حاضر روشن ساختن این مسأله است که در سازمان جهانی تجارت چه مقررات صریح و خاصی درباره بهداشت عمومی وجود دارد؟ با این هدف، در سطور بعد، پس از معرفی مختصر موافقت‌نامه‌های سازمان جهانی تجارت، به بررسی مفاد موافقت‌نامه‌های مرتبط با حق حفاظت از بهداشت عمومی، از جمله دسترسی به دارو با استفاده از منابع موجود، بویژه اسناد سازمان مذکور درباره رویه و سابقه دوران موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت (گات)^۱ و سازمان جهانی تجارت در این زمینه خواهیم پرداخت.

۲. موافقت‌نامه‌های سازمان جهانی تجارت و بهداشت عمومی

حاصل مذاکرات دور اروگوئه که به تأسیس سازمان جهانی تجارت در سال ۱۹۹۵ منتهی شد، حدود ۳۰۰۰۰ صفحه شامل موافقت‌نامه‌ها و جداول تعهدات اعضا در زمینه تجارت کالا و خدمات بود (World Trade Organization 2008:4). در سند نهایی دور اروگوئه بیست موافقت‌نامه (غیر از تفاهم‌نامه‌ها و تصمیمات و ...) وجود دارند که شانزده موافقت‌نامه چندجانبه (اجباری)^۳ و چهار موافقت‌نامه میان‌چندطرف

1. General Agreement on Tariffs and Trade (GATT)

۲. این منبع در پایگاه اینترنتی سازمان جهانی تجارت نیز قابل دسترسی است:
http://www.wto.org/english/res_e/doload_e/inbr_e.pdf.

3. multilateral

سال یازدهم، شماره ۲۷، پاییز و زمستان ۱۳۸۸ ویژه نامه W.T.O / حق حفاظت از بهداشت... ۳۱

(اختیاری)^۱ را در برمی گیرند. در این سند، موافقت نامه های ماهوی چندجانبه سازمان جهانی تجارت در پیوست اول موافقت نامه تأسیس سازمان آمده اند که تعداد آنها پانزده موافقت نامه است. این موافقت نامه ها را که در جدول زیر نشان داده شده اند، به سه دسته می توان تقسیم کرد:

۱- موافقت نامه های چندجانبه مربوط به تجارت کالا

۲- موافقت نامه عمومی تجارت خدمات

۳- موافقت نامه جنبه های تجاری حقوق مالکیت فکری^۲.

موافقت نامه های سازمان جهانی تجارت*

موافقت نامه تأسیس سازمان جهانی تجارت

ضمیمه ۱

ضمیمه ۱ (الف): موافقت نامه های چندجانبه درباره تجارت کالا

موافقت نامه عمومی تعرفه و تجارت ۱۹۹۴ (GATT)

موافقت نامه کشاورزی

موافقت نامه اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی (SPS)

موافقت نامه منسوجات و پوشاک**

موافقت نامه موانع فنی فرا راه تجارت (TBT)

موافقت نامه ضوابط تجاری سرمایه گذاری (TRIMS)

موافقت نامه مربوط به اجرای ماده ۶ موافقت نامه عمومی تعرفه و تجارت ۱۹۹۴

(اقدامات ضد دامپینگ)

1 . plurilateral

۲. برای مشاهده ترجمه فارسی و متن انگلیسی سند نهایی دور اروگوئه، از جمله موافقت نامه های سازمان جهانی تجارت، به ترتیب، ر. ک: به سازمان جهانی تجارت ۱۳۸۵ و

World Trade Organization 2002.

این سند و موافقت نامه ها در پایگاه اینترنتی سازمان نیز قابل دسترس است:

[http:// www. wto. org/ english/docs_ e/legal_e/legal_e.htm](http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/legal_e.htm).

۳۲ پژوهش حقوق و سیاست/سال یازدهم، شماره ۲۷، پاییز وزمستان ۱۳۸۸ ویژه W.T.O

موافقت نامه مربوط به اجرای ماده ۷ موافقت نامه عمومی تعرفه و تجارت ۱۹۹۴
(ارزش گذاری گمرکی)
موافقت نامه بازرسی قبل از حمل
موافقت نامه قواعد مبدأ
موافقت نامه رویه های صدور مجوز ورود
موافقت نامه یارانه ها و اقدامات جبرانی
موافقت نامه اقدامات حفاظتی

ضمیمه ۱ (ب): موافقت نامه عمومی تجارت خدمات
ضمیمه ۱ (ج): موافقت نامه جنبه های تجاری حقوق مالکیت فکری
ضمیمه ۲: تفاهم نامه قواعد و رویه های حاکم بر حل و فصل اختلافات
ضمیمه ۳: سازوکار بررسی سیاست تجاری
ضمیمه ۴: موافقت نامه های تجاری میان چندطرف [بدون الزام عضویت همه اعضای
گات]

موافقت نامه تجارت هواپیماهای غیر نظامی

موافقت نامه خریدهای دولتی

موافقت نامه بین المللی فراورده های لبنی ***

موافقت نامه بین المللی گوشت گاو ***

موافقت نامه فناوری اطلاعات ***

* طبق شرط «تعهد واحد» (single undertaking) که در بند ۲ ماده ۲ موافقت نامه تأسیس سازمان جهانی تجارت آمده است، اعضای سازمان جهانی تجارت باید کلیه موافقت نامه های تحت پوشش این سازمان (جز موافقت نامه های میان چندطرف) را به طور یکجا بپذیرند و اجرا کنند و این موافقت نامه ها اختیاری نیستند.

** این موافقت نامه در اول ژانویه ۲۰۰۵ خاتمه یافت.

سال یازدهم، شماره ۲۷، پاییز و زمستان ۱۳۸۸ ویژه نامه W.T.O / حق حفاظت از بهداشت... ۳۳

*** موافقت‌نامه بین‌المللی فراورده‌های لبنی و موافقت‌نامه بین‌المللی گوشت گاو در پایان سال ۱۹۹۷ دیگر تمدید نشدند و امضاکنندگان آنها به این نتیجه رسیدند که محصولات مشمول این موافقت‌نامه‌ها بهتر است تحت پوشش موافقت‌نامه کشاورزی و موافقت‌نامه اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی قرار داشته باشند.
*** این موافقت‌نامه در سال ۱۹۹۷ اجرایی شد.

از میان موافقت‌نامه‌های اجباری یا چندجانبه سازمان جهانی تجارت فقط چند موافقت‌نامه زیر به طور مستقیم به مسأله بهداشت عمومی اشاره کرده، مفادی در این باره دارند: موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت (گات)، موافقت‌نامه موانع فنی فراراه تجارت^۱، موافقت‌نامه اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی^۲، موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات (گاتس)^۳ و موافقت‌نامه جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری (تریپس)^۴. در سطور زیر به بررسی مفاد این موافقت‌نامه‌ها درباره بهداشت عمومی خواهیم پرداخت.

۱-۲. موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت (گات)

در گات که به تجارت کالا مربوط می‌شود، ماده ۲۰ با عنوان «استثنائات عمومی» به حق حفاظت از بهداشت عمومی اشاره کرده است:

« به شرط آن که چنین اقداماتی بدان گونه اجرا نشوند که وسیله‌ای برای اعمال تبعیض خودسرانه یا غیرقابل توجیه میان کشورهای دارای شرایط یکسان، یا وسیله‌ای برای اعمال محدودیتهای پنهان بر تجارت بین‌المللی به شمار آیند، هیچ چیز در موافقت‌نامه حاضر آن گونه تفسیر نخواهد شد که مانع اتخاذ یا اجرای اقدامات زیر به وسیله هر طرف متعاقد گردد: ...

ب) اقدامات ضروری برای حفظ حیات یا سلامت انسان، حیوان یا گیاه...»^۵
همان‌طور که ملاحظه می‌شود، در ماده مذکور، حق اتخاذ اقدامات ضروری برای حفاظت از حیات یا سلامت انسان، حیوان و گیاه صریحاً به رسمیت شناخته شده است. طبق سابقه و

- 1 . Agreement on Technical Barriers to Trade (TBT)
- 2 . Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures (SPS)
- 3 . General Agreement on Trade in Services
- 4 . Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS)

۵. برای مشاهده ترجمه فارسی گات، ر. ک: به سازمان جهانی تجارت ۱۳۸۵: ۶۹۷-۷۹۸.

رویه قضایی دوران گات نیز ماده مذکور به هر عضو این حق و اختیار را می‌دهد که خودش استانداردهای لازم را برای حفاظت از حیات یا سلامت انسان، حیوان یا گیاه وضع کند. با این حال، برای این که از این حق سوء استفاده نشود، شرایطی برای آن ذکر شده است. برای مثال، در مقدمه ماده مذکور آمده است که این اقدامات نباید با اعمال تبعیض خودسرانه یا غیرقابل توجیه میان کشورهای دارای شرایط یکسان همراه بوده (اصل دولت کامله الوداد^۱) یا صرفاً به عنوان بهانه‌ای برای محدودسازی تجارت بین‌الملل اتخاذ شوند. بعلاوه، طبق شق «ب» ماده مذکور، اقدامات اتخاذ شده باید برای حفظ حیات یا سلامت انسان، حیوان یا گیاه «ضروری» باشند. طبق سابقه یا رویه قضایی دوران گات، واژه «ضروری» بدین معناست که اولاً برای حفظ حیات یا سلامت انسان، حیوان یا گیاه، هنگامی می‌توان به اقدامی مغایر با سایر مفاد گات مبادرت ورزید که اقدامی سازگار با سایر مفاد گات قابل اتخاذ نباشد و ثانیاً در صورت عدم امکان اتخاذ اقدامی سازگار با سایر مفاد گات، از میان اقدامات قابل اتخاذ باید اقدامی را اتخاذ نمود که کمترین ناسازگاری را با سایر مفاد گات داشته باشد.

از سابقه و رویه قضایی دوران گات به نکات دیگری هم می‌توان دست یافت: یکی این که در استفاده از حق مذکور باید اصل رفتار ملی^۲ را هم رعایت کرد. به عبارت دیگر، رفتار اتخاذ شده در مورد محصولات خارجی نباید بدتر از رفتار اتخاذ شده در مورد محصولات مشابه تولید شده در داخل باشد. در واقع، رفتار دوگانه و تبعیض آمیز، توجیه استفاده از حق حفاظت از حیات یا سلامت انسان، حیوان یا گیاه را دشوار یا غیرممکن می‌سازد. نکته دیگر این که اقدامات اتخاذ شده در استفاده از حق مذکور نباید شدیدتر و طولانی‌تر از حد لازم برای حفاظت از حیات یا سلامت انسان، حیوان یا گیاه در یک وضعیت خاص باشند. سرانجام، هر عضو یا طرف متعاقد فقط برای حفاظت از حیات یا سلامت انسان، حیوان یا گیاه در قلمرو خودش می‌تواند از حق مذکور استفاده کند و ماده ۲۰ گات به اعضا صلاحیت فراسرزمینی^۳ نمی‌دهد. در غیر این صورت، هر عضوی می‌توانست به طور یکجانبه سیاستها و استانداردهایی

1 . most-favoured-nation treatment
2 . national treatment
3 . extrajurisdictional

را اتخاذ کرده، از اعضای دیگر بخواهد که در درون قلمرو خودشان هم از آن سیاستها و استانداردها پیروی کنند. این امر با یک نظام «چندجانبه» مغایرت دارد.^۱

۲-۲. موافقت‌نامه موانع فنی فرا راه تجارت

طبق مقدمه و بند ۲ ماده ۲ این موافقت‌نامه، اعضا از حق اتخاذ اقدامات لازم، از جمله محدود ساختن تجارت برای تحقق اهداف مشروع زیر تا سطحی که مقتضی تشخیص دهند برخوردارند: الزامات امنیت ملی، جلوگیری از رویه‌های فریبکارانه، حفاظت از سلامت یا ایمنی انسان و حفظ حیات یا بهداشت حیوان یا گیاه، یا حفاظت از محیط زیست، ولی طبق مفاد مذکور، این اقدامات نباید به ایجاد موانع غیرضروری برای تجارت بین‌الملل منجر شوند، نباید به صورت وسیله‌ای برای اعمال تبعیض اختیاری و غیرقابل توجیه میان کشورهای دارای شرایط مشابه درآیند (شرط رعایت اصل دولت کامله الوداد) و نباید نسبت به محصولات وارداتی از یک عضو متضمن رفتاری نامطلوبتر از رفتار با محصولات مشابه دارای منشأ ملی و محصولات مشابهی که منشأ آنها کشور دیگری است، باشند (به ترتیب شرط رعایت اصل رفتار ملی و اصل دولت کامله الوداد).^۲

در واقع، اگرچه در موافقت‌نامه مذکور، اعضا به تدوین و توسعه استانداردهای بین‌المللی برای تعدیل مشکلات ناشی از اختلاف استانداردهای ملی گوناگون تشویق شده‌اند، ولی اصولاً سازمان جهانی تجارت اعضای خود را ملزم به داشتن استاندارد کالا نمی‌کند و این سازمان در تدوین استانداردها نیز دخالتی نمی‌کند و هدف موافقت‌نامه مذکور این است که این استانداردها و مقررات فنی باعث ایجاد موانع غیرضروری برای تجارت نشوند. بر این اساس، اگرچه در موافقت‌نامه مذکور، حق اعضا برای وضع استانداردها و مقررات فنی لازم برای تحقق اهداف مشروع بالا به رسمیت شناخته شده است، ولی برای تضمین استفاده منصفانه از

۱. برای مطالعه سابقه و رویه قضایی دوران گات و سازمان جهانی تجارت در مورد شق «ب» ماده ۲۰ گات، ر. ک: GATT 1995: 563- 573 and World Trade Organization 2003b, vol. 1: 337- 356.

همچنین، ر. ک. به:

http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/analytic_index_e/gatt1994_07_e.htm#article20.

۲. برای مشاهده ترجمه فارسی موافقت‌نامه موانع فنی فرا راه تجارت، ر. ک: به سازمان جهانی تجارت ۱۳۸۵: ۱۹۳-۲۲۶.

این حق، اعضا در استفاده از آن باید شرایطی را رعایت کنند: اولاً، اقدامات اعضا باید بر اساس معیارهای واقعی و علمی استوار باشند؛ ثانیاً، در مورد سایر اعضا نباید استانداردها و مقررات فنی متفاوت و تبعیض‌آمیزی به کار برد (اصل دولت کامله الوداد)؛ ثالثاً، در مورد سایر اعضا نباید مقررات فنی و استانداردهایی دشوارتر و سخت‌گیرانه‌تر نسبت به اتباع داخلی به کار برد (اصل رفتار ملی). بدین ترتیب، اقدامات اعضا باید وسیله‌ای صادقانه برای تحقق اهداف مشروع بالا باشند و نه بهانه‌ای برای سوء استفاده و فریبکاری.

نکته درخور توجه در مورد موافقت‌نامه موانع فنی فرا راه تجارت، این است که در این موافقت‌نامه- در مقایسه با گات- به جای آن که از مفهوم «استثنائات عمومی» برای اشاره به حق حفاظت از حیات و سلامت انسان، حیوان یا گیاه استفاده شود، این حق و سایر حقوق مذکور در بند ۲ ماده ۲ اصلاً جزو قواعد تجاری آورده شده و در این زمینه از مفهوم «اهداف مشروع» استفاده شده است.

۳-۲. موافقت‌نامه اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی

رویکرد حاکم بر این موافقت‌نامه شبیه موافقت‌نامه موانع فنی فرا راه تجارت است، ولی این موافقت‌نامه بیشتر در ارتباط با موافقت‌نامه کشاورزی مطرح و تصویب شد. علت تدوین این موافقت‌نامه نیز این بود که کشورهای مذاکره‌کننده می‌ترسیدند که تصویب و اجرای موافقت‌نامه کشاورزی و در نتیجه، کاهش حمایتها در بخش کشاورزی باعث شود که کشورها استانداردهای مربوط به محصولات کشاورزی و مواد غذایی را چنان بالا ببرند که عملاً بازارها محدود و منافع حاصل از موافقت‌نامه کشاورزی خنثی شود، بخصوص که در شق «ب» ماده ۲۰ گات ۱۹۴۷ اجازه اتخاذ اقدامات ضروری برای حفظ حیات یا سلامت انسان، حیوان و گیاه» به اعضا داده شده بود. این نگرانیها باعث شد که کشورها تلاش کنند با تدوین موافقت‌نامه مذکور جلوی سوء استفاده از اقدامات مذکور را بگیرند. بر این اساس، در موافقت‌نامه از یک طرف مثل شق «ب» ماده ۲۰ گات صراحتاً به حق اعضا برای حفاظت از حیات یا بهداشت انسان، حیوان و گیاه اشاره شده و از طرف دیگر، ضوابط و مقرراتی برای جلوگیری از سوء استفاده از اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی در جهت اهداف حمایت‌گرایی و ایجاد محدودیتهای غیرضروری برای تجارت وضع شده است. به عبارت

دیگر، موافقت‌نامه به تشریح جزئیات، شرایط و ضوابط بهره‌مندی از حق مذکور در ماده ۲۰ گات پرداخته است.^۱

در مورد مفاد کلی موافقت‌نامه باید گفت که طبق تعریف موافقت‌نامه (بند ۱ ضمیمه «الف»)، اقدام بهداشتی یا بهداشت گیاهی عبارت است از هرگونه اقدام به عمل آمده برای:

- ۱- حفاظت از حیات یا بهداشت حیوان یا گیاه در مقابل خطرهای ناشی از ورود، ایجاد یا شیوع آفات، بیماریها، ارگانسیم‌های حامل بیماری یا عامل بیماری؛
- ۲- حفاظت از حیات یا بهداشت انسان یا حیوان در مقابل خطرهای ناشی از افزودنیها، آلودگیها، سموم یا ارگانسیم‌های مسبب بیماری در مواد غذایی، نوشابه‌ها یا خوراک دام؛
- ۳- حفاظت از حیات یا بهداشت انسان در مقابل خطرهای ناشی از بیماریهایی که حیوانات، گیاهان یا محصولات ناقل آنها هستند یا در مقابل ورود، ایجاد یا شیوع آفات؛ یا
- ۴- جلوگیری یا محدود نمودن سایر خسارت‌های ناشی از ورود، ایجاد یا شیوع آفات.

طبق بند مذکور، اقدامات بهداشتی یا بهداشت گیاهی شامل موارد زیر می‌گردد: تمام قوانین، احکام، مقررات، الزامات و رویه‌ها، از جمله معیارهای محصول نهایی؛ روشهای فراوری و تولید؛ رویه‌های آزمایش، بازرسی، گواهی و تصویب؛ ترتیبات قرنطینه‌ای شامل الزامات مربوط به حمل و نقل حیوانات یا گیاهان یا الزامات مربوط به مواد لازم برای بقای آنها حین حمل و نقل؛ مقررات ناظر بر روشهای آماری، رویه‌های نمونه‌برداری و روشهای ارزیابی خطر؛ و الزامات مربوط به بسته‌بندی و برچسب‌زنی که مستقیماً به ایمنی غذایی مربوط می‌شوند.

همان‌طور که دیده می‌شود، اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی برای حصول به اهداف حفاظتی بالا نه تنها ویژگیهای محصول نهایی را مد نظر قرار می‌دهد، بلکه روشهای فراوری و تولید را هم می‌تواند شامل شود؛ مثلاً، برای این که گوشت سالمی به دست مصرف‌کننده برسد، لازم است که کشتارگاههای مناسب با رعایت جوانب بهداشتی وجود داشته باشند.

۱. برای مشاهده ترجمه فارسی موافقت‌نامه اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی، ر. ک: سازمان جهانی تجارت ۱۳۸۵: ۸۵-۱۰۴.

با این حال، طبق بند ۱ ماده ۱ موافقت‌نامه، برای این که اقدامی تحت شمول موافقت‌نامه قرار گیرد، علاوه بر شرایط فوق باید به طور مستقیم یا غیرمستقیم تجارت بین‌الملل را تحت تأثیر قرار داده باشد.

به هر حال، در بند ۱ ماده ۲ موافقت‌نامه صریحاً به حق اعضا برای اتخاذ اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی جهت حفاظت از حیات یا بهداشت انسان، حیوان و گیاه اشاره شده است. با این حال، در موافقت‌نامه از اعضا خواسته شده است که ضوابط زیر را رعایت کنند:

۱- اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی اعضا باید در حد لازم برای حفاظت از حیات یا بهداشت انسان، حیوان و گیاه تعیین شده و سخت‌گیرانه‌تر از این حد نباشد.

۲- اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی اعضا باید بر اساس اصول علمی مبتنی باشد و بدون دلایل علمی کافی حفظ نشود، مگر در مورد اقدامات موقت موضوع بند ۷ ماده ۵ (یعنی در صورت فقدان شواهد علمی کافی و بر مبنای اطلاعات مربوطه موجود، از جمله اطلاعات دریافتی از سازمانهای بین‌المللی مربوطه و همچنین اطلاعات مربوط به اقدامات بهداشتی یا بهداشت گیاهی اعمال شده توسط اعضای دیگر).

۳- اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی اعضا باید با خطرها، شرایط ویژه و اوضاع و احوال حاکم تناسب داشته باشد. برای تضمین این امر، اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی در چنین شرایطی مبتنی بر ارزیابیهای به عمل آمده از خطرها و متناسب با آنها اتخاذ خواهد شد (ماده ۵).

۴- اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی اعضا در شرایط مشابه نباید تبعیض غیرقابل توجیه و دلخواهانه‌ای بین قلمروها و کالاهای داخلی و خارجی اعمال نماید.

۵- اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی اعضا در شرایط مشابه نباید تبعیض غیرقابل توجیه و دلخواهانه‌ای بین قلمروها یا کالاهای کشورهای عضو سازمان اعمال نماید.^۱

۱. برای مشاهده ترجمه فارسی موافقت‌نامه اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی، ر. ک: به سازمان جهانی تجارت ۱۳۸۵: ۸۵-۱۰۴.

۴-۲ موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات (گاتس)

در مقایسه با سایر موافقت‌نامه‌های سازمان جهانی تجارت، گاتس موافقت‌نامه نسبتاً سستی است که در آن استثنائات و انعطاف‌های زیادی وجود دارد که طبعاً در زمینه خدمات بهداشتی هم قابل استفاده هستند^۱. با این حال، در ماده ۱۴ این موافقت‌نامه مثل ماده ۲۰ گات صریحاً به حق حفاظت از بهداشت عمومی اشاره شده است. در ماده ۱۴ گاتس با عنوان «استثنائات عمومی» آمده است که هیچ چیز در این موافقت‌نامه به گونه‌ای تفسیر نخواهد شد که مانع از اتخاذ اقدامات لازم برای ... حفظ حیات یا بهداشت انسان، حیوان یا گیاه شود. در صدر این ماده نیز مانند ماده ۲۰ گات آمده است که اقدامات مذکور نباید به گونه‌ای اجرا شوند که به صورت وسیله‌ای برای اعمال تبعیض اختیاری یا غیرقابل توجیه میان کشورهای دارای شرایط مشابه یا برای برقراری محدودیتی پنهان در مورد تجارت خدمات درآیند^۲. بدین ترتیب، در حوزه تجارت خدمات نیز استفاده صادقانه از حق حفاظت از بهداشت عمومی به رسمیت شناخته شده است و استفاده از این حق نباید با سوء استفاده و تبعیض همراه باشد. در مورد ماده ۱۴ گاتس سابقه و رویه قضایی قابل ذکری در دوران حیات سازمان جهانی تجارت وجود نداشته است (World Trade Organization 2003b, vol. 3: 1114- 1116)^۳، ولی با توجه به شباهت این ماده با ماده ۲۰ گات می‌توان گفت که تفاسیر مربوط به ماده ۲۰ گات که در سطور قبل ذکر شد، در مورد ماده ۱۴ گاتس نیز کاربرد دارد.

۵-۲. موافقت‌نامه جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری (تریپس)

بر خلاف استثنائات عمومی گات و گاتس، در موافقت‌نامه تریپس به طور صریح ماده‌ای عمومی درباره حق حفاظت از بهداشت عمومی وجود ندارد، ولی طبق شواهد موجود، می‌توان گفت که ماده ۲۰ گات بر سایر موافقت‌نامه‌های سازمان جهانی تجارت نیز حاکم است. در دعوی آمریکا علیه هند در مورد محصولات دارویی و شیمیایی-کشاورزی که در ۷ نوامبر

۱. برای آشنایی با استثنائات و انعطاف‌های موجود در گاتس، ر.ک: به بزرگی ۱۳۸۶: ۱۰۷-۱۰۹.

۲. برای مشاهده ترجمه فارسی گاتس، ر.ک: سازمان جهانی تجارت ۱۳۸۵: ۴۳۷-۴۸۵.

۳. برای مشاهده سابقه و رویه قضایی دوران حیات سازمان جهانی تجارت، همچنین، ر.ک. به پایگاه اینترنتی این سازمان:

۱۹۹۶ اقامه شد، هیأت رسیدگی در گزارش خود اظهار نمود که اگر چه موافقت‌نامه جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری (تریپس) یک موافقت‌نامه «خاص» و دارای استقلال نسبی در چارچوب موافقت‌نامه سازمان جهانی تجارت است، ولی آن موافقت‌نامه جزئی از نظام حقوقی سازمان جهانی تجارت است که خود بر اساس تجربه بیش از نیم قرن گات استوار است و همان طور که در بند ۱ ماده ۱۶ موافقت‌نامه سازمان جهانی تجارت آمده است، این سازمان بر اساس تصمیمات، رویه‌ها و عملکرد عرفی ارکان و طرفهای متعاقد گات ۱۹۴۷ عمل خواهد کرد، مگر این که در موافقت‌نامه سازمان جهانی تجارت یا موافقت‌نامه‌های تجاری چندجانبه به نحو دیگری مقرر شده باشد.^۱

علاوه بر عمومیت ماده ۲۰ گات طبق تفسیر مذکور، در موافقت‌نامه تریپس مفادی وجود دارد که به حق حفاظت از بهداشت عمومی، از جمله دسترسی به دارو مربوط می‌شود.^۲ برای مثال، در بند ۱ ماده ۸ زیر عنوان «اصول» آمده است: «اعضا در تنظیم یا اصلاح قوانین و مقررات ملی خود می‌توانند اقدامات لازم را برای حفظ بهداشت و تغذیه عمومی ... اتخاذ کنند، مشروط بر این که اقدامات مذکور با مقررات موافقت‌نامه حاضر انطباق داشته باشند». بدین ترتیب، در این بند، حق حفاظت از بهداشت عمومی به رسمیت شناخته شده است، ولی استفاده از این حق به رعایت مقررات موافقت‌نامه تریپس مشروط گردیده است. در اینجا، مشروط ساختن اقدامات مذکور به انطباق با مفاد موافقت‌نامه تریپس حاکی از آن است که خود اعضا می‌توانند تشخیص دهند که چه زمانی به اتخاذ اقدامات لازم مبادرت ورزند و انطباق این اقدامات با مفاد موافقت‌نامه تریپس در وهله اول فرض گرفته می‌شود، مگر این که عضو دیگری عدم انطباق این اقدامات را اثبات کند. به عبارت دیگر، بار اثبات دعوی به عهده عضو معترض است. این امر امکان اقامه شکایات مربوط به عدم نقض^۳ را محدود می‌سازد. (UNCTAD- ICTSD 2005:126- 127) در بند ۴ «بیانیه دوحه درباره موافقت‌نامه تریپس و بهداشت عمومی» (۲۰۰۱) نیز اعضا ضمن اشاره به پایبندی خود به موافقت‌نامه تریپس، تأیید

1. WTO Panel Report WT/DS50/R: India-Patent Protection for Pharmaceutical and Agricultural Chemical Products, 5 September 1997: 49, para. 5.19.

۲. برای مشاهده ترجمه فارسی موافقت‌نامه تریپس، ر. ک: سازمان جهانی تجارت ۱۳۸۵: ۴۸۶-۵۴۳.

3. non-violation

کرده‌اند که این موافقت‌نامه جلوی اقدامات اعضا برای حفاظت از بهداشت عمومی را نمی‌گیرد و نباید بگیرد (World Trade Organization 2003a:24).

در قسمت مربوط به حق اختراع نیز که شاید بیشترین ارتباط را با موضوع بهداشت عمومی و دسترسی به دارو داشته باشد، در بند ۲ ماده ۲۷ آمده است: «اعضا می‌توانند از ثبت اختراعاتی که ممانعت از استفاده تجاری از آنها در قلمروشان برای حفظ نظم عمومی یا اخلاق، از جمله برای حفاظت از زندگی یا سلامت انسان، حیوان یا گیاه یا برای اجتناب از لطمه جدی به محیط زیست ضرورت دارد، خودداری کنند...» در واقع، این بند، معنای وسیعی از نظم عمومی یا اخلاق ارائه داده و آن را شامل حق حفاظت از زندگی یا سلامت انسان، حیوان یا گیاه نیز دانسته و این حق را برای اعضا به رسمیت شناخته است. بعلاوه، همان طور که دیده می‌شود، در اینجا هم شرط «ضرورت» وجود دارد. به عبارت دیگر، مثل شق «ب» ماده ۲۰ گات، در اینجا هم زمانی می‌توان به استثنای مذکور در بند ۲ ماده ۲۷ موافقت‌نامه تریپس متوسل شد که اقدام دیگری که با مفاد موافقت‌نامه تریپس ناسازگار نباشد یا ناسازگاری کمتری داشته باشد، قابل‌اتخاذ نباشد. قسمت آخر بند مذکور نیز نشان می‌دهد که برای استفاده از استثنای مذکور در آن بند، صرف ممنوعیت در قوانین داخلی کفایت نمی‌کند و باید یک رابطه عینی بین استفاده تجاری از یک اختراع و لطمه دیدن نظم عمومی از جمله حفظ حیات یا بهداشت انسان، حیوان یا گیاه وجود داشته باشد (UNCTAD- ICTSD 2005:377- 381).

طبق بند ۳ ماده ۲۷ نیز «روشهای تشخیص، درمان و جراحی برای مداوای انسان یا حیوان» را می‌توان از اختراعات قابل‌ثبت مستثنا ساخت. در واقع، استفاده از این استثنا اختیاری است. این استثنا به «روشها» و به عبارت دیگر رویه و روال تشخیص، درمان و جراحی انسان یا حیوان مربوط می‌شود و شامل «وسایل» مورد استفاده در این زمینه نمی‌شود. بنابراین، در حالی که مثلاً یک رویه جراحی جدید را می‌توان به عنوان یک اختراع ثبت نکرد، ولی وسیله جدیدی که برای اجرای آن رویه جراحی ساخته می‌شود، اصولاً به عنوان یک اختراع قابل‌ثبت است (ibid: 385-386).

برخی از مفاد موافقت‌نامه تریپس نیز بیشتر از طریق تسهیل دسترسی به دارو به حفاظت از بهداشت عمومی کمک می‌کنند. برای مثال، طبق ماده ۳۱، اعضای سازمان جهانی تجارت در برخی مواقع، مثل «مواردی که اضطرار ملی یا سایر شرایط حایز فوریت فوق‌العاده وجود دارد

یا در مورد استفاده عمومی غیرتجاری» می‌توانند اجازه استفاده از یک اختراع بدون کسب اجازه از صاحب آن را صادر کنند: مجوزهای اجباری^۱. بدیهی است که حفاظت از بهداشت عمومی می‌تواند مصداقی از موارد اضطرار ملی یا شرایط حایز فوریت فوق‌العاده باشد. در شقوق «ب» و «پ» بند ۵ «بیانیه دوحه درباره موافقت‌نامه تریپس و بهداشت عمومی» (۲۰۰۱) نیز ضمن تأیید حق اعطای مجوزهای اجباری، به اعضا این حق داده شده است که خودشان شرایط اعطای مجوز اجباری و همچنین شرایط اضطرار ملی یا سایر شرایط حایز فوریت فوق‌العاده را مشخص کنند (World Trade Organization 2003a: 25).

مسأله دیگری که می‌تواند دسترسی به دارو را تسهیل کند، مسأله «خاتمه حقوق^۳» یا واردات موازی^۴ است. حقوق مالکیت فکری معمولاً با «اولین فروش» یا «عرضه به بازار» خاتمه می‌یابد. اصل یا دکترین خاتمه حقوق نشان می‌دهد که این خاتمه حقوق انحصاری در کجا پایان می‌یابد و از این نظر برای نقل و انتقال آزاد کالا و خدمات اهمیت زیادی دارد. رژیمهای ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی خاتمه حقوق به این معنا هستند که به محض فروش یا عرضه اول کالا یا خدمات به ترتیب در یک کشور خاص، در یک منطقه خاص یا در سطح جهانی (در هر نقطه از جهان)، حقوق صاحبان حقوق مالکیت فکری آن کالا یا خدمات خاتمه می‌یابد. انتخاب هر یک از این رژیمها تأثیر زیادی روی جابه‌جایی بین‌المللی کالا و خدمات می‌گذارد. رژیم بین‌المللی باعث می‌شود که کالا و خدمات پس از فروش یا عرضه اول در هر نقطه از جهان، به طور آزادانه جابه‌جا شود و این امر امکان واردات کالاهای ارزانتر- از جمله داروهای ارزانتر- را فراهم می‌سازد. برعکس، رژیم ملی می‌تواند باعث شود که صاحبان حقوق مالکیت فکری، بازارها را تقطیع و تفکیک کرده، جلوی جابه‌جایی کالا و خدمات را بگیرند. حال، در ماده ۶ موافقت‌نامه تریپس به اعضا این حق داده شده است که خودشان رژیم یا مقررات مربوط به خاتمه حقوق را تعیین کنند. در شق «ت» بند ۵ «بیانیه

1. compulsory license

۲. برای توضیح بیشتر درباره مجوزهای اجباری، از جمله، ر. ک: به بزرگی ۱۳۸۵: ۱۵۴-۱۵۵. برای آگاهی از تحولات بعدی ماده ۳۱ موافقت‌نامه تریپس در زمینه دسترسی به دارو، ر. ک: بزرگی ۱۳۸۶: ۱۹۱، یادداشت شماره ۳۲.

3. exhaustion

4. parallel importation

دوحه درباره موافقت‌نامه تریپس و بهداشت عمومی» (۲۰۰۱) نیز صریحاً اشاره شده است که هر یک از اعضا بدون چون و چرا می‌تواند رژیم خاص خود را درباره خاتمه حقوق وضع کند.^۱

شایان ذکر است که غیر از موارد بالا در موافقت‌نامه تریپس استثنائات و انعطاف‌های زیادی وجود دارد که استفاده از آنها نیز به نحوی می‌تواند دسترسی به دارو و تحقق بهداشت عمومی را تسهیل نماید.^۲ یکی از این انعطاف‌ها پیش‌بینی مهلت‌های اجرایی متفاوت برای کشورهای مختلف است. به عبارت دیگر، برای این که کشورهای عضو تغییرات لازم را در قوانین ملی خود به وجود آورده، خود را برای اجرای مفاد موافقت‌نامه تریپس آماده سازند، به این کشورها مهلت‌ها یا دوره‌های انتقالی زیر اعطا شده است که این دوره‌ها بر اساس سطح توسعه کشورها با هم فرق می‌کنند (مواد ۶۵ و ۶۶):

- ۱- کشورهای توسعه‌یافته: یک سال؛ یعنی تا اول ژانویه ۱۹۹۶؛
- ۲- کشورهای در حال توسعه: پنج سال؛ یعنی تا اول ژانویه ۲۰۰۰، که این مهلت تا پنج سال دیگر در مورد حمایت از حق اختراع در مورد محصولات (و نه فرایندها) قابل تمدید است.
- ۳- نظام‌های اقتصادی در حال گذار: پنج سال؛ یعنی تا اول ژانویه ۲۰۰۰، در صورتی که در اصلاح قانون مالکیت فکری خود با مشکلاتی رو به رو باشند.
- ۴- کشورهای دارای کمترین درجه توسعه‌یافتگی: یازده سال؛ یعنی تا اول ژانویه ۲۰۰۶، که این مهلت قابل تمدید است (این مهلت طبق تصمیم شورای تریپس در ۲۹ نوامبر ۲۰۰۵ تا اول ژانویه ۲۰۱۳ تمدید شد).^۳

۱. برای توضیح بیشتر درباره خاتمه حقوق و واردات موازی، ر.ک: به بزرگی ۱۳۸۵: ۱۵۶-۱۵۹.
۲. برای آشنایی با این استثنائات و انعطاف‌ها، ر.ک: بزرگی ۱۳۸۶: ۱۳۷-۱۴۰ و گروه نویسندگان ۱۳۸۵: ۴۶۴-۴۶۴.

۳. در مورد تمدید مهلت‌های کشورهای دارای کمترین درجه توسعه‌یافتگی باید اشاره نمود که در بند ۷ «بیانیه دوحه در مورد موافقت‌نامه تریپس و بهداشت عمومی» (WT/ MIN(01) / DEC/2)، مهلت اجرای بخش‌های پنجم و هفتم قسمت دوم موافقت‌نامه تریپس (بخش‌های مربوط به حق اختراع و حفاظت از اطلاعات افشانشده) برای کشورهای دارای کمترین درجه توسعه‌یافتگی در رابطه با محصولات دارویی تا اول ژانویه ۲۰۱۶ تمدید و قرار شد شورای تریپس اقدام لازم را برای اجرای این توافق طبق بند ۱ ماده ۶۶ موافقت‌نامه تریپس اتخاذ کند. شورای تریپس این تمدید را در ۲۷ ژوئن ۲۰۰۲ تصویب کرد (IP/C/25).
طبق تصمیم شورای تریپس برای تمدید مهلت انتقالی کشورهای مذکور بر اساس بند ۱ ماده ۶۶ موافقت‌نامه تریپس در ۲۹ نوامبر ۲۰۰۵ نیز مهلت اجرای موافقت‌نامه تریپس برای کشورهای مذکور تا اول ژوئیه ۲۰۱۳ (هفت

۳. جمع بندی

همان طور که در مقدمه مقاله اشاره شد، موضوع مقاله حاضر بررسی جایگاه بهداشت عمومی از جمله دسترسی به دارو در سازمان جهانی تجارت بوده است. طبق بررسی ما، از میان موافقت نامه های اجباری یا چندجانبه سازمان جهانی تجارت فقط چند موافقت نامه زیر به طور مستقیم به مسأله بهداشت عمومی اشاره کرده، مفادی در این باره دارند: موافقت نامه عمومی تعرفه و تجارت (گات)، موافقت نامه موانع فنی فرا راه تجارت، موافقت نامه اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی، موافقت نامه عمومی تجارت خدمات (گاتس) و موافقت نامه جنبه های تجاری حقوق مالکیت فکری (تریپس). همان طور که دیدیم، مفاد این موافقت نامه ها و سابقه و رویه قضایی مربوط به آنها نشان می دهد که در سازمان جهانی تجارت، حق حفاظت از بهداشت عمومی با عنوان حفظ حیات یا سلامت انسان، حیوان یا گیاه صریحاً به رسمیت شناخته شده است و اعضای سازمان می توانند به هرگونه اقدام لازم برای حفظ بهداشت عمومی مبادرت ورزیده، خودشان استانداردها و مقررات فنی لازم را در این زمینه وضع کنند. برخی از مقررات سازمان جهانی تجارت نیز از طریق تسهیل دسترسی به دارو به حفاظت از بهداشت عمومی کمک می کنند: از جمله مفاد موافقت نامه تریپس درباره مجوزهای اجباری.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فهرست منابع

- فارسی

- بزرگی، وحید. (۱۳۸۵). «نقش حقوق مالکیت فکری در انتقال تکنولوژی: با اشاراتی به موافقت‌نامه - تریپس»، فصلنامه پژوهش‌های تجارت جهانی، سال اول، ش ۲ و ۳، بهار و تابستان، ص ۱۳۹-۱۶۶.
- درآمدی بر سازمان جهانی تجارت و الحاق ایران. (۱۳۸۶). تهران: نشر قومس، چاپ اول.
- سازمان جهانی تجارت. (۱۳۸۵). اسناد حقوقی سازمان جهانی تجارت: نتایج مذاکرات تجاری چندجانبه دور اروگوئه، ترجمه مسعود طارم‌سری و دیگران. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، چاپ دوم.
- گروه نویسندگان. (۱۳۸۵). سازمان جهانی تجارت: ساختار، قواعد و موافقت‌نامه‌ها. تهران: شرکت چاپ و نشر بازرگانی، چاپ اول.

- لاتین

- GATT. Analytical Index.(1995). Guide to GATT Law and Practice. Geneva: W.T.O Publications.
- UNCTAD- ICTSD.(2005). Resource Book on TRIPS and Development. Cambridge: Cambridge University Press.

- World Trade Organization.(2002). The Legal Texts: The Results of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiations. Geneva: W.T.O Publications.
- Doha.(2003a). Declarations. Geneva: W.T.O Publications.
- W.T.O Analytical Index.(2003b). Guide to W.T.O Law and Practice. Geneva: W.T.O Publications.
- The World Trade Organization in Brief. Geneva: W.T.O Publications, 2008.

